

Legal Challenges of Online Digital Libraries¹

Mohsen Lal Alizadeh

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Social Sciences, Payam Noor University,
Tehran, Iran (**Corresponding author**). Mla1357@pnu.ac.ir

Ahmad Fadavi

Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Social Sciences, Payam Noor University,
Tehran, Iran. Fadavi@pnu.ac.ir

Abstract

Aim: Digitization is a way to better organize and present information that will make it easier for the general public to access it. Nevertheless, intellectual property rights based on author-centered perspectives pose challenges for libraries; To the extent that today it is a necessity to say that these rights need an intellectual revolution to always ensure a balance between the rights of the owners of works and society.

Traditionally, when a library buys a book from a publisher, according to the "first sale or exhaustion" theory, the purchased copy is no longer subject to copyright control rules. Lending books in libraries is based on exactly the same legal basis. But this basis is not very effective in lending books to e-libraries. So from the point of view of some, At present, copyright law presupposes the or exhaustion of rights only to tangible objects, such as printed books, and vice versa; The status of digital works is ambiguous. The main goal of the present research is to resolve these ambiguities as much as possible by categorizing the sources.

Methodology: This research is practical in terms of purpose and qualitative-descriptive in terms of the method of data collection and analysis.

Findings: Books and digital works Digital libraries are divided into three categories in terms of the status of publishing rights and especially the legal status of access to them; First, copyrighted works (sponsored); Second, Orphan Works And finally, Out-Of-Print Works. The solution that strengthens digital libraries is to assign Orphan and Out-Of-Print Works to the public domain. The transformation of these works as part of public ownership does not sever the connection of the work with its creator, and in fact, these works generally have a family and this family (society) will enjoy it and benefit from its benefits.

Conclusion: The existence of a comprehensive regulatory framework supporting online digital libraries and protecting and expanding public knowledge and awareness is a fundamental need and necessity. Today, digital libraries are considered the main means of access to knowledge and awareness, and removing monopolies and enriching digital libraries is very decisive in this field.

1. Cite this article: Lal Alizadeh, M. & Fadavi, A. (2022). Legal Challenges of Online Digital Libraries. *Sciences and Techniques of Information Management*, 8(2), 231-256. DOI: 10.22091/stim.2021.7106.1609

Received: 2021-07-02 ; Revised: 2021-11-21 ; Accepted: 2021-11-28 ; Published online: 2022-07-06

©2022 The Author(s).

Published by: University of Qom.

This is an open access article under the: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

It is necessary to review the strict laws of authors' rights in favor of the production of knowledge and information and public culture, as well as the expansion of copyright laws in order to help the production of knowledge, information and culture. Many legal proposals have been submitted to resolve the issue of copyrighted works. These proposals include, Legislative amendment of copyright law, special library exemption and Courts' intervention to uphold digital exhaustion.

Keywords: Digital works, Digitization, Digital libraries, Copyright.

چالش‌های حقوقی کتابخانه‌های دیجیتال بر خط^۱

محسن لعل علیزاده

استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Mla1357@pnu.ac.ir

احمد فدوی

استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. Fadavi@pnu.ac.ir

چکیده

هدف: دیجیتالی‌سازی، راهی برای سازماندهی و ارائه بهتر اطلاعات است که دسترسی عموم مراجعان به آن را آسان‌تر خواهد کرد. با وجود این، حقوق مالکیت فکری که بر اساس دیدگاه‌های مولف‌محور ایجاد شده، چالش‌هایی را برای کتابخانه‌ها ایجاد کرده است؛ تا جایی که امروزه به عنوان یک ضرورت باید گفت که این حقوق به یک انقلاب فکری نیاز دارد تا موازنه میان حقوق مالکان آثار و جامعه همواره تضمین شود. به طور سنتی، وقتی کتابخانه‌ای اقدام به خرید یک کتاب از ناشر می‌کند، طبق نظریه «اولین فروش یا اسقاط حق» دیگر آن نسخه خریداری شده، پس از آن مشمول قواعد کنترلی کپی رایت نخواهد بود. امانت دادن کتاب در کتابخانه‌ها نیز دقیقاً بر همین مبنای حقوقی استوار است. اما این مبنا در خصوص امانت کتب در کتابخانه‌های الکترونیکی چندان کارایی ندارد. بنابراین، به زعم برخی، در حال حاضر مقررات حقوق مولفان، اسقاط حق را فقط ناظر به اشیاء ملموس نظیر کتب چاپ شده، قلمداد کرده است و در مقابل، وضعیت آثار دیجیتالی مبهم است. هدف پژوهش حاضر این است که با دسته‌بندی منابع، تا جایی که ممکن است این ابهامات برطرف شود.

روش‌شناسی: این پژوهش از حیث هدف، کاربردی و از جهت شیوه گردآوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن، کیفی - توصیفی است.

نتایج: کتب و آثار دیجیتالی کتابخانه‌های دیجیتالی از حیث وضعیت حقوق چاپ و نشر و به ویژه وضعیت حقوقی دسترسی به آن‌ها، به سه دسته تقسیم‌بندی می‌شوند؛ نخست، آثار دارای حق چاپ و نشر (مورد حمایت)؛ دوم، آثاری که صاحب حق چاپ و نشر آن ناشناس است و سرانجام، آثاری که تجدید چاپ نمی‌شوند. راه حلی که موجب تقویت کتابخانه‌های دیجیتالی می‌شود، تعلق و اختصاص آثار ناشناس و آثاری که تجدید چاپ نمی‌شوند، به حوزه عمومی (قلمروی همگانی) است. تبدیل این آثار به عنوان بخشی از مالکیت عمومی و همگانی، ارتباط اثر با خالق آن را قطع نمی‌کند و در واقع این آثار به طور کلی واجد یک خانواده شده و این خانواده (جامعه) از آن لذت برده و از منافع آن بهره‌مند خواهد شد.

۱. **استناد به این مقاله:** لعل علیزاده، م.، فدوی، ا. (۱۴۰۱). چالش‌های حقوقی کتابخانه‌های دیجیتالی بر خط. *علوم و فنون مدیریت اطلاعات*، ۸(۲).

ص ۲۳۱-۲۵۶. DOI: 10.22091/stim.2021.7106.1609

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۱؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۰۸/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۷؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵

ناشر: دانشگاه قم

نویسندگان: © حق مولف

نتیجه‌گیری: وجود یک چارچوب جامع مقرراتی حمایت‌کننده از کتابخانه‌های دیجیتال آنالین و حمایت و گسترش دانش و آگاهی‌های عمومی یک نیاز و ضرورت بنیادی است. در عصر کنونی، کتابخانه‌های دیجیتال اصلی‌ترین محل دسترسی به دانش و آگاهی محسوب می‌شوند و رفع انحصارات و غنی‌سازی کتابخانه‌های دیجیتال در این حوزه، بسیار تعیین‌کننده است. بازنگری در قوانین سخت‌گیرانه حقوق مولفان به نفع تولید دانش و اطلاعات و فرهنگ عمومی، و نیز گسترش قوانین کپی رایت در جهت کمک به تولید دانش اطلاعات و فرهنگ، ضروری است. پیشنهادهای حقوقی بسیاری برای حل مشکل آثار واجد حق چاپ و نشر ارائه شده است. اصلاح قوانین حقوق مولفان و معافیت یا مستثنی شدن کتابخانه‌ها از دایره شمول قوانین حقوق مولفان و حمایت دادگاه‌ها از دکتربین اسقاط حق در آثار دیجیتال، از زمره این پیشنهادها است.

کلیدواژه‌ها: آثار دیجیتال، دیجیتال شدن، کتابخانه‌های دیجیتال، کپی رایت، حق چاپ و نشر، حقوق نشر.

۱. مقدمه

امروزه با گسترش دنیای دیجیتال، این پرسش مطرح است که چرا سیاست‌گذاران حوزه مدیریت اطلاعات، به کتابخانه‌های دیجیتالی اهمیت می‌دهند؟. از گذشته، کتابخانه‌ها نقشی اساسی در جمع‌آوری و ساماندهی داده‌ها و دسترسی فراگیر به دانش داشته‌اند؛ هرچند در عموم بازارها، اولویت با مصرف‌کننده بوده و بازار فرهنگ و دانش علمی نیازمند سازمان‌یافتگی فراتر از سایر بازارها است. دیجیتالی‌سازی و ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی، راهی برای ساماندهی و ارائه بهتر و مفیدتر اطلاعات است که دسترسی عموم مراجعان به آن را آسان‌تر خواهد کرد.

حقوق مالکیت ادبی و هنری بر اساس دیدگاه‌های مولف محور ایجاد شده و این گرایش تاکنون ادامه داشته است. این حقوق به یک انقلاب فکری نیاز دارد تا موازنه میان حقوق مالکان آثار و جامعه همواره تضمین شود (شاگری، ۱۳۹۴، ص ۲۲۲). آیا مقررات موجود، این قابلیت را دارد که در کنار محدودیت‌ها و استثنائات مربوط به حق چاپ و نشر، به نقش محوری کتابخانه‌های دیجیتالی آنلاین خدشه وارد نکند؟ در قوانین و مقررات کشورهای اروپایی و آمریکایی، با تفصیل بیشتری به مباحث این حوزه پرداخته‌اند.^۱ مدت‌هاست که دیجیتالی‌سازی با اولویت بالایی در دستور کار اتحادیه اروپا قرار گرفته است. در آمریکا نیز این موضوع به شدت محل بحث می‌باشد. دعوا علیه شرکت گوگل در آمریکا، این موضوع را به خوبی منعکس ساخت.^۲ دیجیتالی شدن، مفاهیم سنتی قانون حق مولف نظیر دسته‌بندی آثار در طبقه‌بندی‌های مختلف را به چالش کشید؛ به نحوی که آثار چند رسانه‌ای^۳، دیگر در قالب طبقه‌بندی‌های سنتی نمی‌گنجد. انتقال یکپارچه آثار دیجیتالی و سهولت کار در بستر دیجیتال، چالش‌های پیش‌بینی نشده‌ای را برای مقررات حقوق مولفان ایجاد کرد. در سال ۱۹۹۶ میلادی، دیجیتالی شدن منجر به تصویب معاهده حق مولف^۴ و معاهده آثار اجرایی و نمایشی^۵ از سوی سازمان جهانی مالکیت معنوی شد. به طور معمول از این معاهدات به «معاهدات اینترنتی»^۶

http://sim.gom.ac.ir

۱. برای آشنایی با کتابخانه‌های دیجیتالی اتحادیه اروپا در این خصوص، نگاه کنید به:

http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm.

۲. برای مطالعه مراجعه کنید به: <http://www.copyright.gov/orphan/>

3. Multimedia works

4. The WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT)

5. The WIPO Copyright Treaty (WCT)

6. Internet treaties

یاد می‌شود (Mwim & Pistorius, 2019). انقلاب دیجیتالی و جنبش دسترسی آزاد در اعلامیه‌های سه گانه بوداپست، بتسدا^۱ و برلین، گام‌های رو به جلویی را برداشت. شمار زیاد داده‌های برخط موجب نشد که کتابخانه‌ها از بازی خارج شوند، بلکه در مقابل این کتابخانه‌ها، قابلیت استفاده بیشتری را برای همه فراهم نموده و به تعبیر دیگر، دسترسی را همگانی کرده است (Fontanin & Castellucci, 2019, p.69).

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و اطلاعات آن از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و مراجعه به اسناد بین‌المللی، به ویژه سازمان جهانی حقوق مالکیت معنوی گردآوری شده است. در این نوشتار، چالش‌های حقوقی - به عنوان یکی از اساسی‌ترین مشکلات فراروی نظام قانون‌گذاری در ایران^۲ - ضمن دسته‌بندی آثار، به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. چالش‌های حقوقی فراروی ساختار و مجموعه آثار کتابخانه‌های دیجیتالی آنلاین یا برخط

در مواجهه با مسأله حمایت از کپی رایت در حوزه آثار دیجیتالی، مکاتب فکری مختلف، دیدگاه‌های خود را ابراز کرده‌اند. تنوع و تکرار آراء تا حدی است که طیفی گسترده از نظرات، از لغو کامل حمایت از حق چاپ و نشر این آثار گرفته تا رویکردی معتدل مبتنی بر برقراری موازنه میان حقوق عمومی با حقوق خصوصی را در برمی‌گیرد (Mwim & Pistorius, 2017, p.1029). اما به طور متداول، کتب و آثار دیجیتالی کتابخانه‌های دیجیتالی از حیث وضعیت حقوق چاپ و نشر و به ویژه وضعیت حقوقی دسترسی به آن‌ها، به سه دسته تقسیم‌بندی می‌شوند: الف) آثار دارای حق چاپ و نشر (مورد حمایت)^۳، ب) آثاری که صاحب حق چاپ و نشر آن ناشناس است،^۴ ج) آثاری که تجدید چاپ نمی‌شوند.^۵

۱. Bethesda بیت حسدا در بیت المقدس

۲. در پژوهشی پیرامون کتابخانه‌های دیجیتالی، ضمن برشمردن هشت چالش فراروی کتابخانه‌های دیجیتال در ایران، «کاستی‌های قانونی»، اساسی‌ترین چالش معرفی شده است. برای مطالعه بیشتر ر.ک. به: سیما آموزگار، علیرضا نوروزی و مریم صراف‌زاده، تحلیل مسائل و چالش‌های حق مؤلف منابع دیجیتالی متنی از دیدگاه مدیران کتابخانه‌های دیجیتالی دانشگاهی شهر تهران، کتابداری و اطلاع‌رسانی آستان، مقاله آماده انتشار، قابل دسترس در: http://lis.aqr-libjournal.ir/article_102441.html

3. Copy righted works

4. Orphan works

5. Out of print works

۳. کتب برخوردار از حق چاپ و نشر

آثاری که دارای حق چاپ و نشر است، مجموعه وسیعی از کتب را شامل می‌شوند. از آنجا که این آثار از یک سو شامل اکثر کتبی که اخیراً به چاپ رسیده‌اند، شده و از سوی دیگر، تحت ضوابط و قوانین خاص کپی رایت هستند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. اگر برخی از این آثار، با درج حق چاپ آزاد، منعی برای دسترسی و استفاده را ایجاد نکرده باشند و صاحبان حقوق این آثار صراحتاً از حق خود صرف نظر کرده باشند، باز هم در این دسته قرار می‌گیرند.

سوالات در خصوص این دسته از کتب، در دو مرحله مطرح می‌شود: نخست در مرحله ورودی،^۱ کتابخانه دیجیتالی چگونه حق چاپ و نشر را کسب می‌کند؟ دوم، در مرحله خروجی،^۲ کتابخانه دیجیتالی چگونه اجازه دسترسی به این آثار را به کاربران و عموم مردم می‌دهد؟ آثار برخوردار از حق چاپ یا کپی رایت، دارای حقوق زیر هستند:

۳-۱. حق توزیع^۳ و اسقاط حق^۴

نخستین و مهم‌ترین حق اقتصادی صاحب یک اثر، حق نسخه‌برداری^۵ یا تهیه کپی^۶ از آن اثر است و حق دوم، حق توزیع^۷ یا حق توزیع نسخه‌ها^۸ است. حق توزیع نسخه‌ها، مربوط به بحث امانت گرفتن کتاب است که شامل امانت به شکل الکترونیکی^۹ نیز می‌شود.

ماده ۶ معاهده حق چاپ و نشر،^{۱۰} به حق توزیع یا پخش اختصاص دارد. این ماده مقرر داشته است که پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری، از این حق انحصاری برخوردارند که اجازه پخش یا انتشار اصل و کپی نسخه‌هایی از آثار خود را از طریق فروش و یا سایر اشکال انتقال مالکیت، صادر کنند و هیچ یک از مقررات این عهدنامه، آزادی طرفین متعهد را برای قرار دادن شرایطی

http://stlm-qom.ac.ir

1. Input phase
2. Output phase
3. Distribution
4. Exhaustion
5. The reproduction right
6. Right to make copy
7. Right to distribution
8. Right to distribute copies
9. E-lending
10. WIPO

عهدنامه مالکیت ادبی و هنری (کپی رایت) سازمان جهانی مالکیت معنوی مورخ ۲۰ دسامبر ۱۹۹۶

جهت منتفی ساختن حق اشاره شده، پس از نخستین فروش و یا سایر اشکال انتقال مالکیت اصل و یا کپی اثر با اجازه پدیدآورنده آن را محدود نخواهد کرد. طبق پاراگراف ۲ ماده ۶ معاهده، حق توزیع با اسقاط، محدود می‌شود (اصل اسقاط یا نظریه اولین فروش).^۱ پس از آنکه نسخه‌های آثار با رضایت دارنده حق، به بازار نشر گسیل شد، دیگر نیازی به اجازه برای بازتوزیع و فروش مجدد نیست. این قاعده برای مدت مدیدی در قلمروی اتحادیه اروپا مطرح بوده است. در واقع اصل «اسقاط حق»، تأسیسی است که محصول دیوان دادگستری اروپا بوده و در ماده ۴(۲) دستورالعمل جامعه اطلاع‌رسانی پارلمان و شورای اروپای ۲۰۰۱ گنجانده شده است (میرحسینی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۸۴). به علاوه، با فروش اولین نسخه در قلمروی یکی از کشورهای عضو اتحادیه اروپا، حق توزیع نویسنده در سایر کشورهای عضو این اتحادیه به پایان می‌رسد. در بخش ۱۰۹(الف) قانون ۱۹۷۶ کپی رایت و اصلاحات بعدی آمریکا نیز چنین مقرراتی مورد تأیید قرار گرفته است.

به طور سنتی، وقتی کتابخانه‌ای اقدام به خرید یک کتاب از ناشر می‌کند، طبق نظریه «اولین فروش یا اسقاط حق»، دیگر آن نسخه خریداری شده، پس از آن مشمول قواعد کنترلی کپی رایت نخواهد بود (Goldstein & Hugenholtz, 2013, p. 316). دکترین اولین فروش، توازن بین حقوق دارندگان حق چاپ و نشر و مأموریت کتابخانه‌ها ایجاد کرد (Hickey, 2020). امانت دادن کتاب در کتابخانه‌ها نیز دقیقاً بر همین مبنای حقوقی استوار است. اما این مبنا در خصوص امانت کتب در کتابخانه‌های الکترونیکی چندان کارایی ندارد. به موجب بیانیه‌های سازمان جهانی مالکیت معنوی (بیانیه‌های مربوط به مواد ۶ و ۷)، اصل یا کپی آثار، تابع حق توزیع و حق اجاره‌ای هستند که در مواد بالا گفته شد و به انحصاری بودن نسخه‌های ثبت و ضبط شده اشاره دارد که می‌تواند نظیر اشیاء ملموس و عینی^۲ به گردش درآمده و منتشر شود.^۳ بنابراین، در حال حاضر مقررات کپی رایت، اسقاط حق را فقط ناظر به اشیاء ملموس نظیر کتب چاپ شده، کرده و در مقابل، وضعیت آثار دیجیتالی مبهم است. به گفته مولر^۴، از حیث حقوقی، کتابخانه‌ها نمی‌توانند کتاب‌های الکترونیکی را به امانت بدهند؛ چراکه هیچ ابزار قانونی در دسترسی برای خدمات

1. The First Sale Doctrine

2. Tangible objects

۳. نگاه کنید به:

http://www.wipo.int/meetings/en/html.jsp?file=/redocs/mdocs/diplconf/en/cnrn_dc/cnrn_dc_96.html

4. Muller

امانت‌دهی کتب الکترونیکی توسط کتابخانه‌ها وجود ندارد. با این حال، این نویسنده پیشنهاد می‌کند: «همان‌طور که نظریه اسقاط حق برای کتاب‌های چاپی اعمال می‌شود، باید برای رسیدن به ابزارهای قانونی جدید که امکان امانت‌سپاری الکترونیک را فراهم می‌سازد نیز به بحث و تبادل نظر پرداخت تا نتیجه قابل قبولی حاصل شود» (Muller, 2012, p. 152).

۳-۲. صدور مجوز^۱ و امانت کتاب الکترونیکی^۲

در حال حاضر، با توجه به عدم وجود مقررات معینی در خصوص امانت کتب الکترونیکی، ناشران و صاحبان حق تألیف برای کتب دیجیتال، مدل‌های متنوعی را به کتابخانه‌های دیجیتال پیشنهاد می‌دهند. امانت الکترونیکی خدمتی نسبتاً نوین است که کتابخانه‌ها تنها در صورت مذاکره و جلب توافق با ناشر و روشن شدن شرایط صدور مجوز می‌توانند در این حوزه خدمت‌رسانی کنند. بدیهی است که این شیوه امانت‌دهی کاملاً متفاوت از خدمات امانت‌دهی کتب چاپی است. امانت کتب چاپی که کتابخانه‌ها به طور سنتی انجام می‌دهند، بخشی از مجموعه‌ای است که به تملک آن‌ها درآمده و در نتیجه از نظر حقوقی، نظریه «اسقاط حق یا اولین فروش» با امانت‌دهی کتب چاپی انطباق داشته و در اصل، این تئوری برای پوشش دادن این نوع از کتاب‌ها بنیاد نهاده شده است. تمایز بنیادین در این حوزه از آنجا ناشی می‌شود که برخلاف دسترسی به کتب چاپی که عموماً از طریق «خرید» حاصل می‌شود، دسترسی به کتب الکترونیکی بر اساس «مجوزها» به دست می‌آید. شیوه‌های واگذاری و ارائه مجوز در کتب الکترونیک از سوی ناشران، چه از منظر سطوح مختلف دسترسی و چه از جهت قیمت‌گذاری، امری جدید و در حال تجربه است. بازار کتاب‌های الکترونیکی^۳ به سرعت در حال گسترش بوده و ناشران همزمان با توسعه این بازار، چندین مدل و روش تجاری انتشارات دیجیتال را تجربه کرده و می‌آزمایند. اوبراین، گاسر و پالفری^۴ (۲۰۱۲) مدل‌های استفاده شده از طرف توزیع‌کنندگان^۵ کتب الکترونیکی

http://sim-qom.ac.ir

1. Licensing
2. E-lending
3. E-book markets
4. O'Brien, Gasser & Palfrey
5. Distributors

توزیع‌کننده در این زمینه معمولاً واسطه‌ای است که ضمن مذاکره و اتخاذ مدلی از کسب و کار، دسترسی کتابخانه‌ها به کتب الکترونیکی را از سوی اغلب چند ناشر فراهم می‌کند.

به کتابخانه‌ها را به سه دسته تقسیم‌بندی کرده‌اند: (۱) مدل دسترسی دائم (همیشگی)؛ (۲) مدل اشتراک؛ (۳) مدل پرداخت در ازای هر نمایش یا مشاهده.

مدل نخست، یعنی دسترسی دائم، به کتابخانه‌ها این امکان را می‌دهد تا کتب الکترونیک را از طریق بستر نرم‌افزاری مدیریت مجموعه کتاب‌های الکترونیکی در مجموعه خود داشته باشند. شرایط این مدل دسترسی، در هر مجوز تعیین می‌شود. «فناوری دی آر ام»^۱ که توسط سیستم عامل فروشنده مورد استفاده قرار می‌گیرد، دسترسی و اشتراک فایل را محدود می‌کند. این مدل معمولاً دنباله‌رو همان امانت کتاب چاپی است. بنابراین، دسترسی به کتاب الکترونیکی را محدود به زمان معینی می‌کند. دوره امانت معمولاً بین ۲ تا ۳ هفته است و یک یا چند بار امکان تمدید هم وجود دارد. هزینه‌های این مدل شامل هزینه‌های تعمیر و نگهداری سیستم عامل می‌شود. علاوه بر این، مدل مذکور مربوط به کتاب‌های الکترونیکی، بسیار گران‌تر از کتب چاپی است (O'brian, Gasser & Palfrey, 2012, p.14).

مدل دوم یعنی مدل اشتراک، به کتابخانه‌ها امکان اشتراک در پایگاه داده‌ای حاوی مجموعه‌ای از کتب الکترونیکی را برای بازه زمانی معینی می‌دهد. بعد از پایان اشتراک، کتابخانه دیگر به پایگاه داده دسترسی ندارد؛ مگر اینکه اشتراک خود را تمدید کند. مزیت مدل مذکور این است که تعداد نامحدودی از مراجعه‌کنندگان می‌توانند به طور همزمان به کتب الکترونیکی دسترسی داشته باشند. اما هزینه هر کاربر برای کتابخانه بسیار زیاد است. از دیگر معایب مدل این است که فروشندگان این اشتراک‌ها، از ارائه عناوین جدید منتشره از سوی ناشران، خودداری می‌کنند (O'brian, Gasser & Palfrey, 2012, p. 15).

در مدل سوم، یعنی پرداخت به ازای هر نمایش که کم‌تر از دو مدل دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد، کتابخانه‌ها در قبال نمایش به کاربران خود، مبلغ معینی را دریافت می‌کنند. هزینه ثابت^۲ و اولیه برای دسترسی به کتب الکترونیکی در مقایسه با مدل اشتراک، بسیار کم‌تر است، اما هزینه غیر ثابت و بعدی در ازای نمایش هر نسخه، افزایش می‌یابد (O'brian, Gasser & Palfrey, 2012, p. 19).

1. Digital Rights Management (DRM)

مدیریت حقوق دیجیتال، به مجموعه‌ای از تکنولوژی‌های بازدارنده گفته می‌شود که از آن‌ها برای محدود کردن دسترسی افراد به محتوای مشمول قوانین کپی‌رایت استفاده می‌گردد.

2. Flat Fee

علاوه بر مدل‌های فوق، یک مدل دسترسی یا فراهم‌آوری مراجع‌محور^۱ هم وجود دارد که شبیه مدل پرداخت در هر بار مشاهده است. به این صورت که اگر تعداد مشخصی از مراجعین، یک کتاب خاص را درخواست کنند، کتابخانه از توزیع‌کننده نسخه را دریافت خواهد کرد (Panezi, 2014, p. 20). تفاوت بین این دو مدل در این است که در مدل دسترسی مراجع‌محور، کتابخانه مالکیتی بر کتاب ندارد و ابتدا فقط عناوین کتاب‌ها را به نمایش می‌گذارد.

۳-۳. راهکارهای حقوقی به منظور تعمیم دکترین اولین فروش به آثار دیجیتالی

استدلال‌هایی در خصوص چگونگی اعمال دکترین «اسقاط حق یا اولین فروش» در قبال آثار دیجیتال مطرح شده است که عبارتند از:

الف) اصلاح قوانین کپی رایت و معافیت یا مستثنی شدن کتابخانه‌ها از دایره شمول قوانین کپی رایت

تاریخچه تأسیس دکترین اولین فروش در آمریکا بیانگر این است که امانت کتاب در کتابخانه‌ها، یکی از دلایل اساسی وجود این دکترین است (Chiarizio, 2013, p. 620). منطق مشابهی را نیز می‌توان در حوزه‌های قضایی مختلف اتحادیه اروپا یافت که بر همین اساس، کتابخانه‌ها از قانون کپی رایت مستثنی شده‌اند (Goldstein & Hugenholtz, 2013, p. 316). با این حال، با توجه به نارسایی مقررات قانونی آثار دیجیتالی و عدم وجود استثناء یا معافیت قانونی صریح و شفاف برای کتابخانه‌ها در قبال امانت الکترونیکی، پژوهشگران معتقدند که تدوین قوانین جدید در این حوزه ضروری است. اداره کپی رایت آمریکا نیز ضمن یک سند راهبردی در سال ۲۰۱۱، به نتیجه مشابهی رسیده بود (US Copyright Office, 2011). در این سند اشاره شده که فصل ۱۰۸ قانون کپی رایت ۱۹۸۷، با توجه به فناوری و دغدغه‌های مربوط به عصر قبل از دیجیتال، شکل گرفته و دامنه و محدوده استثنائات کپی رایت باید مورد بازنگری قرار گیرد. در سال ۲۰۱۳، اتحادیه کتابخانه‌های عمومی هلند دادخواستی را در دادگاه بدوی این کشور راجع به حق امانت کتب الکترونیکی در کتابخانه‌های عمومی مطرح کرد. کتابخانه‌ها ادعا می‌کردند که امانت الکترونیکی هم مانند امانت کتاب چاپی، باید مستثنی از قوانین کپی رایت باشد. وزیر فرهنگ و علوم این کشور بر اساس گزارش ویژه‌ای که از سوی موسسه حقوق اطلاعات در دانشگاه آمستردام

تهیه شده بود، این حق را برای کتابخانه‌ها رد کرد و اعلام شد که امانت الکترونیکی در کتابخانه‌های عمومی جزو محدودیت‌ها و استثنائات نیست و امانت این کتب صرفاً باید در محدوده شرایط توافق‌نامه‌های قراردادی میان توزیع‌کننده و کتابخانه انجام شود. پرونده در نهایت به دیوان دادگستری اروپا^۱ ارجاع شد. دیوان دادگستری اروپا مقابل دو سوال قرار گرفت: «آیا امانت الکترونیکی توسط کتابخانه‌های عمومی، تحت پوشش نظام موجود در زمینه امانت عمومی قانون کپی رایت هلند است؟» و «آیا قواعد حاکم بر کپی رایت اروپایی، امکان و اجازه محدودیت یا استثناء قائل شدن در کپی رایت را در سطح ملی به کشورهای عضو می‌دهد؟». پاسخ دیوان به هر دو سوال، منفی بود.^۲ نتیجه این بود که کتابخانه‌ها باید برای رسیدن به یک راه حل حقوقی در خصوص فعالیت‌های کتب الکترونیکی، چانه‌زنی کنند. این چانه‌زنی باید به این امر منتهی شود که کتابخانه‌ها را از همان امتیازاتی که در دنیای آنالوگ از آن برخوردار هستند، در دنیای دیجیتال هم برخوردار کند. یکی از گام‌های مقدماتی، پیشنهاد تصویب معاهده‌ای درباره محدودیت‌ها و استثنائات کتابخانه‌ها و بایگانی‌ها در خصوص آثار دیجیتالی از سوی فدراسیون بین‌المللی اتحادیه‌های کتابخانه‌ای^۳ است.

ب) حمایت محاکم از دکرترین اسقاط حق در آثار دیجیتالی

برخی پژوهشگران در خصوص احتمال عملی شدن راه حل‌های قانونی، بدبین بوده و معتقدند که «دادگاه‌ها» می‌توانند قضیه را مدیریت کرده و چالش‌های جدیدی که کتابخانه‌های عصر دیجیتال با آن مواجه هستند را مرتفع کنند. پرزانوفسکی و شولتز^۴ متذکر می‌شوند که با تغییر جهت‌گیری به سمت بازارهای دیجیتالی، دکرترین «اولین فروش»، به طور فزاینده‌ای به حاشیه رانده شده است. آنان پیشنهاد می‌کنند که این دادگاه‌ها هستند که باید چاره‌اندیشی کنند؛ چراکه ایجاد تغییرات و اصلاحات در قوانین برای این منظور، دشوار و بعید به نظر می‌رسد. آن‌ها در مقاله خود راجع به اسقاط حق در آثار دیجیتالی اشاره می‌کنند که قاضی نظام کامن لا^۵ که به عنوان سازنده حقوق

1. The European court of justice

۲. نگاه کنید به:

<http://www.futureofcopyright.com/home/blog-post/2013/06/18/dutch-public-libraries-are-commencing-a-test-case-on-e-lending.html>.

3. International federation of library association (IFLA)

4. Perzanowski & Schultz

5. Common law

و قوانین عرفی^۱ اقدام می‌کند، می‌تواند اسقاط حق کپی را به نحو گسترده‌تری اعمال کند؛ به طوری که تئوری اولین فروش، بیشتر مورد پذیرش قرار گیرد (Perzanowski & Schultz, 2011, p. 934). این برداشت گسترده، مجموعه‌ای از امتیازات را برای کاربر استفاده‌کننده تضمین می‌کند. این امتیازات شامل انتقال یا واگذاری مالکیت^۲ یا فروش، تمدید یا تجدید،^۳ تعمیر یا ترمیم^۴ اقتباس، تطبیق یا جرح و تعدیل توافق^۵ و سرانجام، تأمین و نگهداری^۶ است. باید از قضات خواسته شود که همچون برنامه‌های رایانه‌ای، اصل «اسقاط حق» را در نسخه‌های دیجیتالی هم اعمال کنند. به گفته پرزانوفسکی و شولتز، دادگاه‌ها مجاز هستند چنین استدلالی را بکار برند و می‌توانند مزایای دکتین اولین فروش را به کارهای دیجیتالی نیز تعمیم دهند. با این توجیه که به دلیل عملکرد یکسان آثار آنالوگ با دیجیتال، باید کتابخانه‌های آنلاین نیز از امتیازات مشابهی بهره ببرند. ریشه این دلایل را می‌توان در مزایای دکتین «اولین فروش یا اسقاط حق» یافت (Perzanowski & Schultz, 2011, p. 936). این مزایا عبارتند از:

۱. **افزایش سطح دسترسی:** در دسترس و مقرون به صرفه بودن آثار دارای حق کپی، قابل توجه است؛ چرا که صاحب اثر پس از اولین فروش، به طور قانونی کنترل خود بر نسخه‌ها را از دست می‌دهد. کتابفروشی‌ها و کتابخانه‌ها، فروشگاه‌های اجاره فیلم، ویدئو کلپ‌ها و سایر سایت‌های فروش و حراجی می‌توانند به عنوان یک بازار ثانویه^۷ عمل نموده و ضمن تسهیل و تسریع در دسترسی، قیمت‌ها را هم پایین آورند.

۲. **محافظت و جلوگیری از نابودی اثر:** دکتین اولین فروش می‌تواند با حفظ و نگهداری آثاری که از لحاظ تجاری دیگر جذابیت ندارند، مانع نابودی آن‌ها شود.

۳. **رعایت حریم خصوصی:** چنانچه دارندگان حقوق آثار، کنترل گردش آثار خود را پس از

1. Judge as law maker

2. Alienation

3. Renewal

4. Repair

5. Adaptation

6. Preservation

7. Secondary market

بازاری که خریداران به جای اینکه به طور مستقیم کتاب‌ها را از ناشران خریداری کنند، از سایر سرمایه‌گذارانی که قبلاً آن آثار را خریده‌اند و حالا قصد فروش آن‌ها را دارند، می‌خرند.

وقوع اولین فروش همچنان حفظ کنند، حریم خصوصی و ناشناس بودن مصرف‌کنندگان، تهدید می‌شود. حریم خصوصی خوانندگان موضوع مهمی است که در مورد امانت آثار باید مورد توجه قرار گیرد.

۴. شفافیت معاملات: در مورد آثار برخوردار از کپی رایت، اگر قائل به دکتترین اولین فروش نباشیم؛ به دلیل ضرورت وجود کنترل در توزیع مجدد و محدودیت‌های پیچیده حاکم بر آن، هزینه‌های معاملات این آثار بالا رفته و برخی ناکارآمدی‌ها در این مسیر مواجه خواهیم شد.

۵. گسترش نوآوری و خلاقیت: پذیرش دکتترین اولین فروش، تاثیر زیادی در ایجاد انگیزه برای صاحبان اولیه آثار به منظور رقابت با بازارهای ثانویه ایجاد می‌کند. به این ترتیب صاحبان آثار، بیشتر دست به خلاقیت زده و انگیزه مضاعفی برای به روزرسانی، اصلاح و تکمیل محتوا پیدا خواهند کرد.

۶. ایجاد رقابت در پلتفرم‌ها یا بسترهای عرضه و ارائه: پذیرش دکتترین اولین فروش موجب می‌شود که مصرف‌کنندگان اجازه یابند، آثار دیجیتال خود را به راحتی از سیستم عاملی به سیستم عامل دیگر یا از پلتفرمی مثل اپتاپ به پلتفرمی دیگر منتقل کنند. این مزیت، موجب ارتقاء سطح همکاری پلتفرم‌ها می‌شود و بالتبع این سیستم‌ها تلاش می‌کنند تا کیفیات و شرایط بهتری برای بهره‌گیری از آثار دیجیتالی فراهم نمایند (Perzanowski & Schultz, 2011, p. 896).

۴. مداخله یا عدم مداخله دولت‌ها

ظهور دیدگاه‌های اقتصادی مبتنی بر «نظریه منفعت‌گرایی» سبب شده دولت‌ها در قلمرو حقوق خصوصی افراد، برای تأمین نفع حداکثری جامعه در حقوقی چون مالکیت فکری - که ماهیت دوگانه خصوصی و عمومی دارد - مداخله نمایند. این تحول در حوزه حقوق بین‌الملل خصوصی با اراده دولت‌ها در ایجاد رویه واحد برای تعیین قانون حاکم در حوزه حقوق مالکیت فکری؛ به ویژه با کنوانسیون‌هایی نظیر برن، پاریس، رم ۱۹۶۱، موافقتنامه تریپس و مقررات پارلمان و شورای اتحادیه اروپا موسوم به روم ۲، ظاهر شده است (باقری و احدزاده، ۱۳۹۳، ص ۱۵۲). با وجود این، کیاریزیو^۱ پیشنهاد می‌کند که بهترین رویکرد برای دولت، عدم مداخله است و باید به ذی‌نفعان برای یافتن راه‌حل در چارچوب قوانین موجود، فرصت داد (Chiarizio, 2013, p. 641).

1. Chiarizio

این پیشنهاد از یک سو بر عدم بلوغ و توسعه نیافتگی بازار آثار دیجیتالی و از سوی دیگر بر قابلیت بالای آزمون و خطا، تجربه و نوآوری در مدل‌های قابل قبول امانت الکترونیکی، مبتنی است. این دیدگاه معتقد است که هرگونه مداخله زود هنگام، سازوکار بازار را مختل می‌کند و عامل مهم «عدم موازنه در قدرت چانه‌زنی میان ذی‌نفعان» را نادیده می‌گیرد. به دلایل مختلف، کتابخانه‌هایی که به طور سنتی از امتیازات قابل ملاحظه‌ای برخوردار بودند، اینک، در عصر دیجیتال با چالش‌های فراوانی روبه‌رو هستند. اگر در دنیای دیجیتال قائل به دکترین «اسقاط حق یا اولین فروش» نباشیم، خرده‌فروشان بسیاری که در حوزه آثار دیجیتالی خدمات ارائه می‌دهند، به جهت عدم برخورداری از قدرت مذاکره و چانه‌زنی، عملاً نابود خواهند شد. یکی از مشکلات امانت الکترونیکی این است که ناشران عمده، در خصوص شرایط قرارداد، در مواجهه با کتابخانه‌های کوچک و به طور کلی کتابخانه‌هایی که با مشکلات جدی در تأمین بودجه مواجه هستند، تعیین‌کننده باشند. گاه عوارض این شرایط قراردادی برای کتابخانه‌ها، از انحصار ناشی از کپی رایت فراتر است. همچنین اگر دکترین اولین فروش یا اسقاط حق را راجع به آثار دیجیتالی نپذیریم، بسیاری در صدد دور زدن کپی رایت برمی‌آیند که خود موجب افزایش رانت‌جویی می‌شود. مقررات کپی رایت، ادعای حفظ توازن ظریف بین منافع مختلف را دارد. استثنائات و محدودیت‌های متنوع هم برای حفظ همین تعادل در نظر گرفته شده است. وقتی قراردادها برای دارندگان حق، مزایایی فراتر از حقوقی که قانون کپی رایت ایجاد می‌کند، در نظر بگیرند، این توازن مخدوش می‌شود. امروزه این برهم خوردن توازن را می‌توان از مدل‌های صدور مجوز که ناشران در حال حاضر به کتابخانه‌ها ارائه می‌دهند، مشاهده کرد. به طور ویژه و خاص، کتابخانه‌های دانشگاهی از این مدل‌ها و توسعه و دیجیتالی شدن آثار، آسیب بیشتری می‌بینند.^۱ مجوزهای محدودکننده به تهدید و مانعی واقعی برای آموزش و پژوهش بدل می‌شوند. این موضوعات، توسعه فعالیت‌های جنبش دسترسی آزاد و نقش کتابخانه‌های بزرگ را برای دستیابی به راه‌حل‌ها و تدابیر سنجیده تبیین می‌کنند و به دنبال بازاندیشی

http://stlm.qom.ac.ir

۱. برای کتابخانه‌ها، انتقال به عصر پسا دیجیتال به آسانی امکان‌پذیر نیست. شناسایی چالش‌ها و ارتقای سطح دسترسی به فرصت‌ها، نیازمند اتخاذ تدابیر، فرآیندها و راهبردهای توسعه‌ای است. در کتابخانه‌های دانشگاهی، نخستین گام، شروع تغییرات در تمام محیط دانشگاهی و درک نیازهای مراجعان از فناوری است. ایجاد سیستم عامل‌ها یا نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای که برای کاربر یادگیری، بازی، هم‌رسانی و تشریک مساعی در یک محیط جذاب فراهم باشد، توصیه می‌شود. منبع:

Vancauwenbergh, Sadia (2021), Digital Libraries: Advancing Open Science, London, Intechopen. P 26.

در آبونمان‌ها یا اشتراک‌های الکترونیک هستند (Panezi, 2014, p. 25). ریس^۱ با در نظر گرفتن مقررات فعلی حاکم بر آثار دیجیتال، معتقد است که آثار دیجیتالی یا با هزینه بیشتری در دسترس کتابخانه‌ها قرار می‌گیرند یا حتی بدتر از آن؛ بسیاری از اینگونه آثار اصلاً در کتابخانه‌ها در دسترس نیستند (Reese, 2003, p. 570). تضاد موجود در حقوق دارندگان حق، نیاز به شفافیت در مقررات امانت الکترونیکی را ضروری می‌نماید. کتابخانه‌ها به سادگی نمی‌توانند خود را با این افزایش هزینه‌ها درباره نسخه‌های آنلاین یا برخط آثار، سازگار نمایند. کاستن قیمت‌ها و دسترسی کتابخانه‌ها به این آثار، چالشی اساسی بوده و حفظ و تداوم کار کتابخانه در عصر دیجیتال، مستلزم اتخاذ تدابیر جسورانه و حکیمانه است.

۵. آثار ناشناس^۲ (ناشناس بودن صاحب حق) و آثاری که دیگر منتشر نمی‌شوند

۵-۱. آثار ناشناس

دیجیتالی شدن از سوی کتابخانه‌ها و شرکت‌های خصوصی باعث بروز «معمای لاینحل آثار ناشناس»^۳ شده است. در خصوص حل این معضل، ایالات متحده و کشورهای عضو اتحادیه اروپا، راه‌های متفاوتی را دنبال می‌کنند. به طور کلی و در مقام مقایسه میان این دو؛ اروپا به حقوق عمومی و کنترل فناوری، بیشتر از حقوق خصوصی توجه دارد (Mezei, Hajdu & Capote-Pérez, 2018, p.10). دارنده حق چاپ و نشر در این دسته از آثار اصولاً ناشناس یا غیرقابل ردیابی بوده و بالتبع در چنین مواردی دریافت مجوز برای استفاده‌کننده، دشوار یا حتی غیرممکن است (Abdullah Ahmed, 2020, p.93). کانین^۴، رییس بخش حفاظت فیلم کتابخانه کنگره آمریکا اولین بار اصطلاح آثار ناشناس را برای آثاری استفاده کرد که هرچند مورد حمایت مقررات کپی رایت هستند، اما دارنده حق چاپ و نشر آن قابل شناسایی و تعیین نیست. دو رویکرد راجع به تعریف آثار ناشناس وجود دارد. رویکرد اول بر عدم

1. Reese

۲. آثاری که صاحب حق چاپ و نشر آن به سادگی قابل شناسایی و تعیین نیست؛ آثاری که کاربران برای اخذ مجوز یا مذاکره در خصوص شرایط صدور مجوز این آثار با مشکلات عدیده‌ای مواجه هستند. این آثار شامل عکس‌ها یا اسنادی هم می‌شود که مدت‌ها قبل ایجاد یا ذخیره شده‌اند یا از طریق همکاری‌های غیر رسمی ایجاد شده‌اند؛ به نحوی که نویسنده آن دقیقاً قابل شناسایی نیست، مثل صفحات مطالب ویکی پدیا.

3. the orphan works dilemma

4. Kanin

توانایی کاربر در شناسایی دارنده حقیقی متمرکز بوده که اصولاً باید از او مجوز دریافت کرد. رویکرد دوم، ناتوانی کاربر در دستیابی آسان و راحت به صاحب کپی رایت یک اثر است (Hansen, 2011, p.1). رویکرد دوم تعریف گسترده‌تری است که شرکت گوگل هم در جریان دعوی جنجالی علیه گوگل بوک به آن متوسل شد. به عنوان مثال، کتاب‌هایی که دیگر چاپ نمی‌شوند، دسته‌ای هستند که شبیه یا در حکم آثار ناشناس هستند، البته این دو دسته با هم همپوشانی ندارند.

دشواری دسترسی به صاحبان حق چاپ و نشر، منجر به شناسایی این آثار به عنوان آثار ناشناس شد.^۱ وقتی شرایط به گونه‌ای باشد که یک کاربر عادی را برای دریافت مجوز از دارنده حق چاپ و نشر با خطر نقض قانون یا معاملات نامتناسب یا بالقوه زیان‌آور مواجه سازد، معمولاً نتیجه این می‌شود که از استفاده از این اثر، چشم‌پوشی می‌کند.

ریشه مشکل در آثار ناشناس که تلاش‌ها را جهت یافتن راه‌حلی در این زمینه دشوار می‌کند که نخست به توسعه و پیچیدگی مقررات کپی رایت در چند دهه گذشته مربوط است؛ یعنی موضوعاتی چون تمدید مدت زمان برخورداری از حق چاپ و نشر، حذف و زدودن وظیفه و تکلیف به ثبت اثر و بازنگری و توجه لازم به حمایت از کپی رایت. همان‌طور که هانگ^۲ توضیح می‌دهد، «گسترده‌تر شدن اصطلاحات و مفاهیم کپی رایت و افزایش مدت مالکیت کپی رایت و دست به دست شدن آن و نقل و انتقالات مربوط به این حقوق، ردیابی صاحب کپی رایت را دشوارتر می‌سازد» (Huang, 2006, p.268). در هر صورت آثار بی‌نام و نشان، مجموعه قابل ملاحظه‌ای از آثار را در برمی‌گیرد که باید در تمام مباحث مربوط به کتابخانه‌های دیجیتال مورد توجه قرار گیرد. گوگل بوک و هاتی تراست^۳ نشان دادند که آثار بی‌نام و نشان برای ذی‌نفعان دردسر و خطر ناچیزی دارند.

۱. بدیهی است هنگامی که یک کتاب یا مجله‌ای دیگر چاپ نمی‌شود، به این معنا نیست که کپی رایت آن اثر هم خاتمه یافته است؛ بنابراین، ممکن است استفاده از آن اثر، تخلف محسوب شود. نخستین و بهترین راه برای شناسایی ناشر و صاحب کپی رایت در خصوص این دسته از آثار، مراجعه به فروشگاه‌های آنلاین کتاب است؛ زیرا این فروشگاه‌ها فهرست‌های مفصل و گسترده‌ای از ناشران و مولفانی دارند که دیگر در حوزه نشر فعالیت نمی‌کنند یا به ندرت فعالیت دارند. منبع:

Fishman, Stephen (2021), The Copyright Handbook What Every Writer Needs to Know, NOLO, 14th edition. p 360.

2. Huang

3. HathiTrust

۵-۱-۱. تلاش‌های حقوقی و نتایج آن

با فرض اینکه مالک (اعم از نویسنده یا صاحب حق بعدی) قابل شناسایی نیست، پرسشی که در خصوص آثار ناشناس مطرح می‌شود، این است که «چرا بازنگری در حوزه حقوق مالکیت، راجع به آثاری که صاحبان آن حضور نداشته و بالتبع قادر به چانه‌زنی و ایجاد فشار و تحمیل نیستند، تا این اندازه دشوار است؟. این در حالی است که استفاده‌کنندگان در این حوزه، از هرگونه فشار و لابی‌گری برای بهره‌گیری از این آثار دریغ نمی‌کنند».

در آمریکا تاکنون دو تلاش ناموفق برای حل مشکل آثار ناشناس در حوزه قانون‌گذاری انجام شده است. اول «قانون آثار ناشناس ۲۰۰۶» و دومی، طرح دو لایحه دیگر شامل «لایحه قانون آثار ناشناس ۲۰۰۸» و «قانون آثار ناشناس شاون بنتلی ۲۰۰۸». در اتحادیه اروپا دستورالعمل آثار ناشناس ۲۰۱۲ تحولات و پیشرفت‌هایی را نسبت به مصوبات قبلی داشته است. این دستورالعمل در خصوص برخی موارد مجاز استفاده از آثار ناشناس، قواعدی عمومی برای دیجیتالی کردن و نمایش این آثار بی‌نام مقرر کرده است. دستورالعمل مزبور، فقط برای آثاری اعمال می‌شود که برای اولین بار در قلمرو یک کشور عضو اتحادیه اروپا منتشر می‌شوند. در مجموع راه‌حل‌هایی که این بخشنامه ارائه می‌دهد، دامنه و موارد کاملاً محدودی را شامل می‌شود؛ چراکه اعمال آن‌ها، تنها محدود به گروه خاصی از کاربران و انواع خاصی از آثار شده است.

پرسشی که مطرح می‌شود این است که «آیا دلیل منطقی برای تبعیض میان نهادهای خدمات‌دهنده عمومی و دیگران (نظیر نهادهای خصوصی و انتفاعی) وجود دارد؟». برخی سوالات نیز با توجه به اختیارات قابل توجه کشورهای عضو در قبال اجرای دستورالعمل، مطرح می‌شود. با توجه به اینکه دستورالعمل اتحادیه اروپا، کلی است، مجال تفسیرهای مختلف را فراهم می‌سازد و این امر که کشورهای عضو اتحادیه اروپا در حال حاضر بحث را در حقوق داخلی یا در سطح ملی آغاز کرده‌اند، نشان می‌دهد که حتی پس از تصویب دستورالعمل مزبور، باب بحث و تبادل آراء در حوزه قضایی اتحادیه اروپا در خصوص آثار ناشناس، کاملاً مفتوح است. علاوه بر این، باید دانست که دستورالعمل یاد شده، به اندازه کافی به مسئله مهم‌تر و بزرگ‌تری که همانا «موج عظیم دیجیتالی شدن»^۱ باشد، نپرداخته است.

1. Mass digitalization

ماده ۳ دستورالعمل آثار ناشناس برای حقوق و قواعد گسترده در خصوص این آثار، روشن و کارآمد نیست. با توجه به اینکه این مهم‌ترین مسئله و چالش برای ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال در خصوص این نوع از آثار است، می‌توان گفت که دستورالعمل فوق، قادر نیست راهکاری برای کتابخانه‌های دیجیتال راجع به آثار ناشناس ارائه دهد.

۵-۱-۲. دکترین و راه‌حل‌های پیشنهادی آن

پژوهش‌های بسیاری به آثار ناشناس پرداخته‌اند. تعدادی از این پژوهش‌ها در بردارنده طرح‌ریزی روشمند^۱ و ارزیابی راه‌حل‌های ممکن برای حل این مسئله است. راه‌حل‌های ارائه شده شامل موارد زیر است:

- مجوزهای رسمی و اداری متمرکز موسوم به نظام کانادایی؛
- صدور مجوزهای جمعی گسترده (اعمال شده در حوزه‌های قضایی مختلف کشورهای اسکاندیناوی)؛
- نظامی که در آن مدیریت حقوق آثار، به یک انجمن اجتماعی داده شده که از طرف مالکان آن حقوق، اختیار تام و آزادانه برای مذاکره دارند؛
- مسئولیت محدود^۲ به معنای جبران و چاره‌اندیشی‌های محدود، متعاقب پیگیری مجدانه برای پیدا کردن مالکان یا دارندگان حقوق است (این راهکاری است که اداره کپی رایت آمریکا تلاش نموده تا برای وضع قوانین در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۸ به عنوان پیشنهاد، مدنظر قرار دهد)؛
- محدودیت قانونی یا استثناء؛ نظام‌های دسترسی و استفاده مجدد متناسب و منصفانه. این شیوه پیشنهاد می‌کند که در صورت اعمال صحیح این روش، استثناء کردن استفاده منصفانه، می‌تواند راه‌حلی مناسب برای مشکل آثار ناشناس باشد.

علاوه بر پیشنهادها اشاره شده، رویکرد کلی‌تر دیگری نیز وجود دارد: بازنگری‌های گسترده‌تر در خط‌مشی‌ها در پی تعیین تشریفات کپی رایت و مدت حمایت از اثر و امتیاز خاص دادن به کتابخانه‌ها، بایگانی‌ها و موزه‌ها است؛ به نحوی که توانایی رفع یا کاهش مشکل آثار ناشناس را داشته باشد. اهداف اقدامات مرتبط با این حوزه عبارتند از (Panezi, 2014, p. 28):

1. Systematic mapping
2. Limited liability

۱. تقویت مجدد تشریفات و سازوکارهای کپی رایت و کاهش اثرگذاری افزایش مدت برخورداری از کپی رایت؛

۲. اعمال اصلاحات راجع به امتیازات کتابخانه‌ها، بایگانی‌ها و موزه‌ها؛ به نحوی که به این نهادها اشکال جدیدی از دسترسی در خصوص آثار ناشناس داده شود.

۵-۲. آثاری که دیگر منتشر نمی‌شوند

آثاری که دیگر منتشر نمی‌شوند یا به هر دلیلی انتشار آن سودآور نیست، آثاری هستند که صاحبان آن شناخته شده‌اند. این آثار از حیث اهداف مدنظر در رابطه با طبقه‌بندی آثار دیجیتال، برحسب شیوه انتقال حق چاپ و نشر، در حکم آثاری که صاحب حق نشر آن شناخته است، تلقی می‌شوند. دیجیتالی شدن می‌تواند جان تازه‌ای به این آثار که تقریباً متروک و رها شده هستند، ببخشد. آثاری که دیگر منتشر نمی‌شوند، برخلاف آثاری که مولف آن‌ها ناشناس است، به ویژه بعد از دعوای حقوقی گوگل بوک در ایالات متحده آمریکا، کم‌تر محل بحث و چالش است (Smith, Telang & Zhang, 2012).

از منظر چالش‌های حقوقی آثار دیجیتالی، ماهیت و حکم این دسته، مشابه آثاری است که ناشران آن ناشناس هستند. راه‌حلی که موجب تقویت کتابخانه‌های دیجیتالی می‌شود، تعلق و اختصاص آثار ناشناس و آثاری که تجدید چاپ نمی‌شوند، به حوزه عمومی (قلمروی همگانی) است.

با توجه به پیچیدگی مسئله آثار ناشناخته و فقدان استدلال قوی و روشن برای حفظ وضعیت کپی رایت این آثار، و نیز امکان تداوم حیات آثاری که دیگر چاپ نمی‌شوند از طریق احیای آن‌ها با دیجیتالی کردن این آثار، بی‌شک بهترین و کارآمدترین گزینه این است که هر دو دسته را در قلمرو آثار همگانی یا عمومی قلمداد کنیم. با در نظر گرفتن عدم وجود صاحب حق شناخته شده و نیز نبود انگیزه‌های لازم برای تجاری شدن و سودآوری، در واقع کپی رایت راجع به این آثار، دیگر معنایی ندارد. تنها راه برقراری آزادی دسترسی عمومی به این آثار، این است که آن‌ها را به حوزه حقوق همگانی و عموم اضافه کنیم. بنابراین، این آزادسازی و رفع انحصار هرچه زودتر صورت گیرد، هم مانع از دست رفتن فواید آثار متروک می‌گردد و هم با گسترش دامنه آثار همگانی، مزایای اجتماعی زیادی به ارمغان خواهد آورد. تبدیل این آثار به عنوان بخشی از مالکیت عمومی و همگانی، ارتباط اثر با خالق آن را قطع نمی‌کند و در واقع این آثار به طور کلی واجد یک خانواده

شده و این خانواده (جامعه) از آن لذت برده و از منافع آن بهره‌مند خواهد شد. با اجرایی کردن این فرضیه، دیگر یک گروه یا انجمن و حتی دولت، صاحب یا متولی این آثار قلمداد نمی‌شوند. استروم^۱ معتقد است «این فرضیه که دولت‌ها همواره در ساماندهی و محافظت از منابع، بهتر از کاربران عمل می‌کنند، با چالش جدی مواجه است» (Ostrom, 2009, p.409). در مالکیت عمومی قرار دادن این آثار، علاوه بر تکریم و احترامی که برای همگان به همراه دارد، فرصتی عالی برای نهادینه شدن نوآوری به وجود می‌آورد.

۵-۳. آثار حوزه عمومی

بهره‌گیری کتابخانه‌های دیجیتال از دسته سوم، یعنی آثار حوزه عمومی^۲ نسبت به سایر آثار، بسیار آسان‌تر است. این آثار مشمول کپی رایت نبوده و برای اسکن شدن، در دسترس کتابخانه‌های دیجیتال همه نهادها و سازمان‌ها اعم از خصوصی و عمومی قرار دارند. به اعتقاد هیلد^۳ وضعیت حقوقی مالکیت عمومی در خصوص این دسته آثار، این است که همه بهره‌برداران و کاربران، آزادانه و بدون هرگونه مداخله مدعی یا معارض، می‌توانند به نحو مناسبی از آن‌ها استفاده کنند (Heald, 2014, p. 1).

توصیه کمیسیون اتحادیه اروپا در اکتبر ۲۰۱۱ راجع به دیجیتالی‌سازی و دسترسی آنلاین به آثار فرهنگی و حفظ آثار حوزه عمومی از طریق دیجیتالی کردن، این است که طبق ماده ۵، «باید تضمین شود که این آثار پس از دیجیتالی شدن، همچنان در حوزه عمومی باقی بمانند» و نیز «بیشترین دسترسی و استفاده مکرر از این آثار برای اهداف غیر تجاری و تجاری امکان‌پذیر شود».

ساموئلسون^۴ در پاسخ به این پرسش که چه ارزشی یا منفعتی برای اینکه آثاری جزو حوزه عمومی قلمداد شود، متصور است؟، حداقل هشت فایده برشمرده است:

۱. این آثار به منزله خشت‌های بنای دانش و آگاهی محسوب می‌شوند؛
۲. می‌توانند زمینه الگوگیری، مقایسه و رقابت بهتر را فراهم کنند؛
۳. می‌توانند نوآوری در پی داشته باشند؛

1. Ostrom

2. Public Domain Works

3. Heald

4. Samuelson

۴. هزینه دسترسی به اطلاعات را کاهش می دهند؛

۵. دسترسی عمومی به میراث فرهنگی را تسهیل می کنند؛

۶. آموزش را ممکن می سازند؛

۷. سلامت و راحتی بیشتری فراهم می کنند؛

۸. تحقق دموکراسی یا مردم سالاری را ممکن می سازند.

وی در پاسخ به همین پرسش مبنی بر حفظ و گسترش آثار حوزه عمومی، نتیجه گیری مهمی را بیان می کند: «منفعت و ارزش عمومی شدن آثار، ارزش خالص^۱ آن است؛ بدین مفهوم که ارزش و فایده ناشی از عمومی شدن یک اثر، بیشتر از منفاعی است که همان اثر می تواند از قبل کپی رایت تحصیل کند» (Samuelson, 2009, p. 22).

مقررات کنونی کپی رایت، مانع دسترسی و استفاده مجدد به صورت مستمر و کافی است. بازه زمانی برخورداری از کپی رایت؛ مخصوصاً در آمریکا و اروپا - که شامل تمام دوران عمر نویسنده و هفتاد سال بعد مرگ او را نیز شامل می شود- مانع ورود سریع و به هنگام آثار به حوزه عمومی شده و بالتبع بسیاری از منافع یک اثر، در این شرایط در دسترس همگان قرار نمی گیرد. به همین دلیل، مدت زمان استفاده از کپی رایت، محل بحث است. در پژوهشی نویسندگان به این نتیجه رسیدند که اگرچه کپی رایت و مدت زمان برخورداری از این حق، به عنوان انگیزه دهنده اصلی به نویسنده بوده و این موضوع در واقع فلسفه و منطق اولیه قوانین کپی رایت است، اما تداوم این حق به بیش از ۲۰ یا ۲۵ سال، چندان اثر کاهشی در انگیزه نویسندگان نداشته و لذا بهتر است حق مولف یا کپی رایت، برای ۲۰ تا ۲۵ سال پس از فوت به رسمیت شناخته شود و نه بیشتر (Landes & Posner, 2003, p.70).

متأسفانه هیچ قانونی در حوزه کپی رایت وجود ندارد که بازدارندگی بایسته و شایسته ای را برای خصوصی سازی آثار حوزه عمومی داشته باشد؛ لذا، شرکت های خصوصی با انگیزه های سوداگرایانه می توانند با نشر این آثار، آن ها را برای دسترسی عموم قفل کرده یا برای دسترسی به آنان محدودیت ایجاد کنند. در همین ارتباط، به طور مثال شرکت گوگل با اسکن کتاب های حوزه عمومی، آن ها را به عنوان بخشی از برنامه تجاری خود در سرویس گوگل بوک قرار داد. هرچند

1. Net value

گوگل کتاب‌های حوزه عمومی را رایگان در اختیار کاربران قرار می‌داد، اما این اقدام در واقع بخشی از برنامه تجاری بود و از طریق آگهی‌های موجود در صفحات و به طور کلی ابعاد تبلیغاتی متفرقه آن، از این اقدام سود می‌برد.

۶. نتیجه‌گیری

نیاز به وجود یک چارچوب جامع مقرراتی حمایت‌کننده از کتابخانه‌های دیجیتال آنلاین و حمایت و گسترش دانش و آگاهی‌های عمومی، قویاً احساس می‌شود. اینترنت که انقلابی در نحوه دسترسی ما به اطلاعات و تولید آثار علمی و فرهنگی ایجاد کرده، باید بتواند از طریق چارچوب‌های قانونی، موجبات گسترش دسترسی عمومی را فراهم آورد. از این منظر، کتابخانه‌های دیجیتال اصلی‌ترین محمل محسوب می‌شوند و رفع انحصارات و غنی‌سازی کتابخانه‌های دیجیتال در این حوزه بسیار تعیین‌کننده است. بازنگری در قوانین سخت‌گیرانه حقوق مولفان به نفع تولید دانش و اطلاعات و فرهنگ عمومی، و نیز گسترش قوانین کپی رایت در جهت کمک به تولید دانش، اطلاعات و فرهنگ، ضروری است. امروزه از یک‌سو، شاهد بروز پدیده «ازدحام هراسی»^۱ (نفرت از فضاهای باز) هستیم و از سوی دیگر، اهمیت، توانایی تداوم و توسعه زیستن، قدرت خلق سامانه‌های باز و آزاد، شبکه‌های گسترده و تولید عمومی و فارغ از تشریفات خاص، نظیر ثبت علائم تجاری یا نام تجاری را دست‌کم می‌گیریم. کتابخانه‌های دیجیتال باید به دنبال مبارزه با نوعی از ازدحام هراسی فرهنگی^۲ باشند. در عصر دیجیتال با بستری نامتناهی مواجه هستیم. دانش در دسترس است و کتاب‌ها دیگر نظیر آنچه در کتابخانه مشهور اسکندریه رخ داد و کتاب‌ها به خاکستر بدل شد، سوختنی و قابل اشتعال نیستند.

از حیث وضعیت حقوق چاپ و نشر و به‌ویژه وضعیت حقوقی دسترسی به آن‌ها، کتب دیجیتال به سه دسته تقسیم شده است. نخست، آثار دارای حق چاپ و نشر؛ دوم، آثاری که صاحب حق چاپ و نشر آن ناشناس است و سرانجام، آثاری که تجدید چاپ نمی‌شوند. راه‌حلی که موجب تقویت کتابخانه‌های دیجیتال می‌شود، اختصاص آثار ناشناس و آثاری که تجدید چاپ نمی‌شوند به حوزه عمومی (قلمروی همگانی) است. اما چالش اصلی مربوط به آثار دسته

1. Agoraphobia

2. Cultural agrophobia

نخست می‌باشد. پیشنهادهای حقوقی بسیاری برای حل مشکل آثار واجد حق چاپ و نشر، ارائه شده است. اصلاح قوانین راجع به حقوق مولفان و معافیت یا مستثنی شدن کتابخانه‌ها از دایره شمول این قوانین و حمایت دادگاه‌ها از دکترین اسقاط حق در آثار دیجیتالی از جمله این پیشنهادهای است.

۷. تقدیر و تشکر

موردی گزارش نشده است.

۸. تعارض منافع

موردی گزارش نشده است.

منابع

- باقری، م.، احدزاده، ع. (۱۳۹۳). قابلیت اعمال تئوری تحلیل منافع عمومی در دعاوی نقض حقوق مالکیت فکری. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۴(۲)، ۱۳۷-۱۵۴.
- شاکری، ز. (۱۳۹۴). استفاده منصفانه از آثار ادبی و هنری؛ حقی برای جامعه؟. *مطالعات حقوق خصوصی*، ۴۵(۲)، ۲۰۷-۲۲۳.
- میرحسینی، س.ح. (۱۳۸۵). *فرهنگ حقوق مالکیت معنوی*. تهران: میزان، ج ۲.

References

- Abdullah, A.B. (2020). Orphan Works Situation Under Canadian Copyright Act. *Journal of Law, Policy and Globalization*, 95.
- Bagheri, M. & Ahadzadeh, A. (2013). The ability to apply the theory of public interest analysis in intellectual property rights infringement lawsuits. *Private Law Studies*, 44(2), 137-154. [in persian]
- Chiarizio, M. (2013). An American tragedy: e-books, licenses, and the end of public lending libraries?. *Vanderbilt Law Review*, 66(2), 615-644.
- Fishman, S. (2021). *The Copyright Handbook What Every Writer Needs to Know*. NOLO, 14th edition.
- Fontanin, M. & Castellucci, P. (2019). *Water to the Thirsty Reflections on the Ethical Mission of Libraries and Open Access*. In: 15th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2019, Pisa, Italy, January 31 – February 1, 2019, Proceedings.
- Goldstein, P. & Hugenholtz, B (2013). *International Copyright, Principles, Law and Practice*. Oxford University Press (3rd ed.).
- Hansen, D. (2011). *Orphan Works: Definitional Issues*, Berkley Digital Library Copyright Project White Paper #1. Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1974614
- Heald, P. (2014). *The public domain*. In: R. WATT (ed.). *The Law and Economics of Copyright* Routledge. Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2362983
- Hickey, K. (2020). *COVID-19 and Libraries: E-Books and Intellectual Property Issues*. Available at: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/LSB/LSB10453>
- Huang, O. (2006). U.S. Copyright Office Orphan Works. *Berkley Technology Law Journal*, 21, 265.
- Landes, W.M. & Posner, R.A. (2003). *The Economic Structure of Intellectual Property Law*. Harvard University Press.
- Mezei, P., Hajdú, D. & Capote-Pérez, L. (2018). *Introduction to Digital Copyright Law*. Third Edition, Hungary, Iurisperitus Kiadó.
- Mirhosseini, S.H. (1385). *The culture of intellectual property rights*. Tehran: Mizan, Vol.2. [in persian]
- Muller, H. (2012). Legal aspects of e-books and interlibrary loan. *Interlending & Document Supply*, 40(3), 150-155.
- Mwim, O. & Pistorius, T. (2017). *Review of legal philosophical approach to digital copyright*

- management and its implications for knowledge degeneration in Africa*. In: 2017 Computing Conference. London: United Kingdom, pp. 1029-1034.
- DOI:** <https://doi.org/10.1109/SAI.2017.8252076>
- O'Brein, D., Gasser, U. & Palfrey, J. (2012). *E-Books in Libraries: A Briefing Document Developed in Preparation for a Workshop on E-Lending in Libraries*. Berkman Center Research Publication.
- Panezi, A. (2014). Legal Challenges for Online Digital Libraries. *Journal promoted by the Law and Political Science Department*, 19, 18-34.
- Perzanowski, A. & Schultz, J. (2011). Digital Exhaustion. *UCLA Law Review*, 58, 889-946.
- Pistorius, T. & Mwim, O. (2019). The impact of digital copyright law and policy on access to knowledge and learning. *Reading & Writing*, 10(1), a196.
- DOI:** <https://doi.org/10.4102/rw.v10i1.196>.
- Reese, R. (2003). The first sale doctrine in the era of digital networks. *Boston College Law Review*, 44(9), 577.
- Samuelson, P. (2009). Google Book Search and the future of Books in Cyberspace. *Minnesota Law Review*, 94, 1308.
- Shakri, Z. (2014). fair use of literary and artistic works; A right for society?! *Private Law Studies*, 45(2), 207-223. [in persian]
- Smith, M., Telang, R. & Zhang, Y. (2012). *Analysis of the Potential Market for Out-of-Print eBooks*. Available at: <http://ssrn.com/abstract=2141422>
- US Copyright Office (2011). Legal issues in Mass Digitization: a preliminary analysis and discussion document. *Office of the register of copyrights*. Available at: http://www.copyright.gov/docs/massdigitization/USCOMassDigitization_October2011.pdf
- Vancauwenbergh, S. (2021). *Digital Libraries: Advancing Open Science*. London: Intechopen.